चतुर्दशः पाठः १४

आम्लं द्राक्षाफलम्

(अव्ययप्रयोगः)

एकः शृगालः

एकः शृगालः वनं गच्छति।

पिपासा, तस्य बुभुक्षा

पिपासया बुभुक्षया च सः वनं गच्छति

सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति।

तत्र गच्छति, किमपि न लभते

इतोऽपि गच्छति, किमपि न लभते

श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते

किं च करोति ? सः किं च करोति ?

वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति

अग्रतः पश्यति, पृष्ठतः पश्यति

स्वेदः जायते, तृषा जायते

तस्य स्वेदः जायते, तृषा जायते

किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?

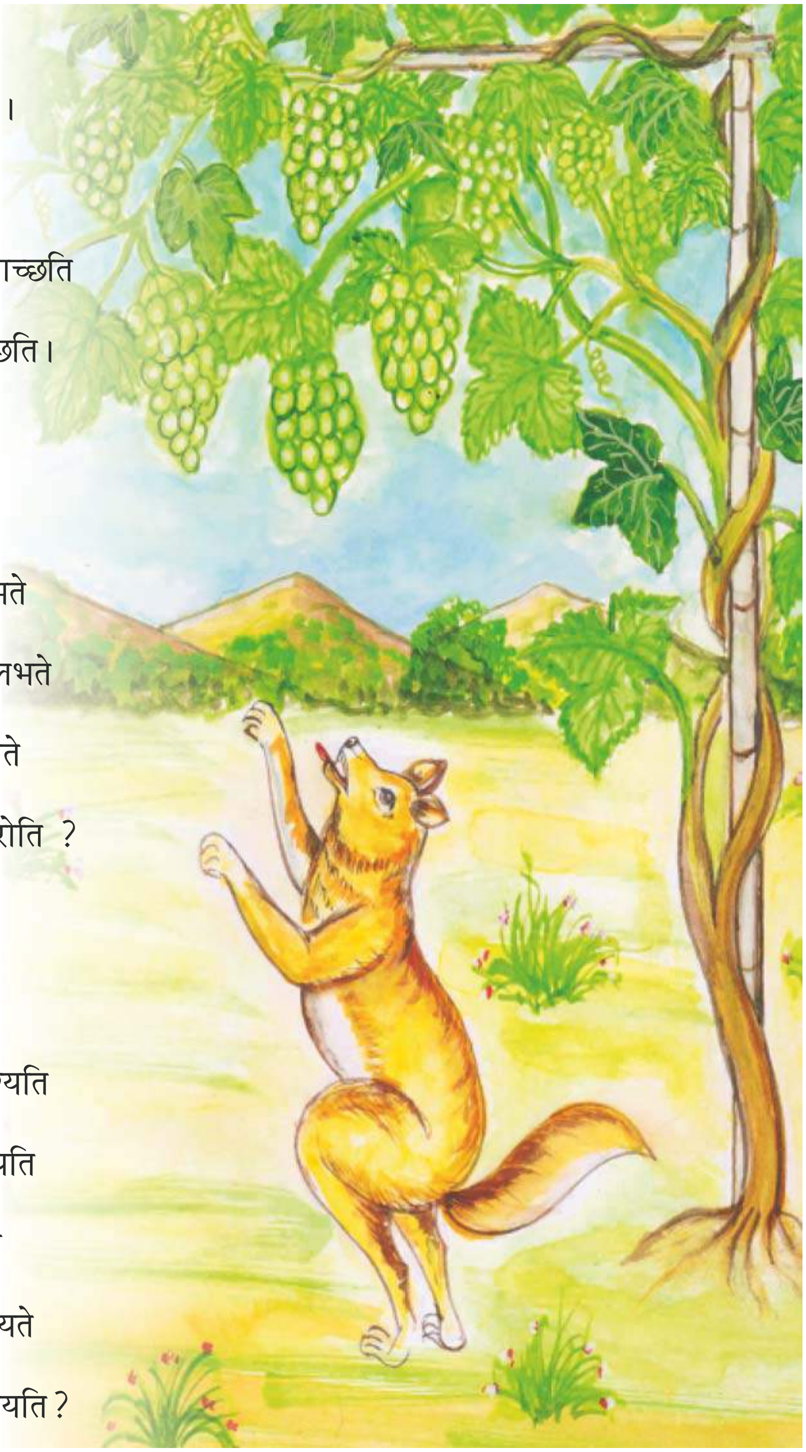

पश्यति द्राक्षालतां

सः पश्यति द्राक्षाफलम्

उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्

अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते

किं च करोति? सः किं च करोति ?

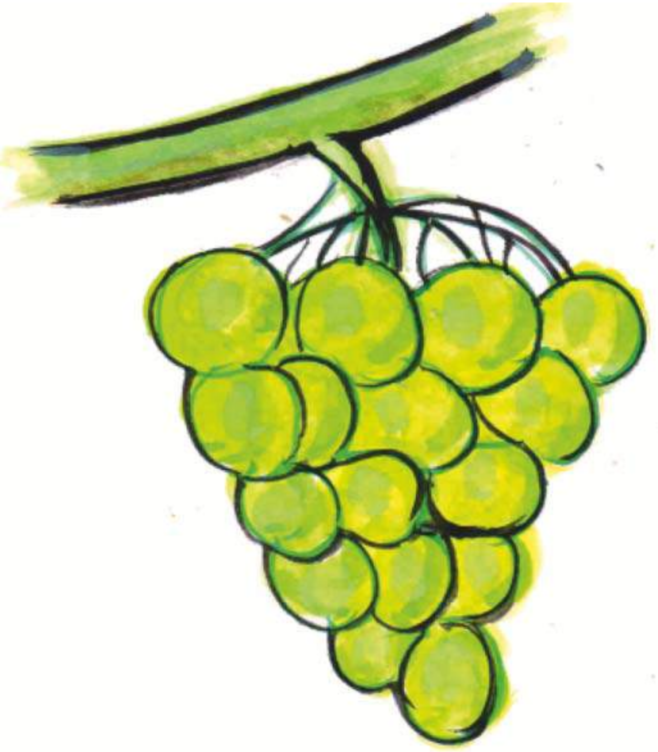

एकवारम् उत्पतति, द्विवारम् उत्पतति

त्रिवारम् उत्पतति, पुनः पुनः उत्पतति

स्वेदः जायते, तस्य श्रमः जायते।

किं कथयति? सः किं कथयति?

आम्लं द्राक्षाफलम्

आम्लं द्राक्षाफलम्

इत्येवं कथयति पलायते

इत्येवं कथयति पलाऽऽयते ।।

- डॉ. नारायणभट्ट

अध्यापकाय निर्देशः -

। अध्यापकः कक्षायां कथायाः सस्वरवाचनं कारयेत् येन विद्यार्थिनः कथां कण्ठस्थीकृत्य श्रावयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
शृगालः	जम्बुकः/जम्बूकः	सियार
पिपासा	पातुम् इच्छा	प्यास
बुभुक्षा	खदितुम् इच्छा	भूख
लभते	प्राप्नोति	प्राप्त करता है
इतोऽपि	अस्मात् अपि	यहाँ से भी
श्रान्तः	क्लान्तः	थका हुआ
खिन्नः	दुःखितः	दुःखी
वामतः	वामपार्श्वे	बायीं ओर
दक्षिणतः	दक्षिणपार्श्वे	दायीं ओर
अग्रतः	अग्रभागे	आगे
पृष्ठतः	पृष्ठभागे	पीछे
स्वेदः	स्वेदबिन्दव :	पसीना
तृषा	पिपासा	प्यास
द्राक्षालताम्	द्राक्षालतिकाम्	अंगूर की बेल को
द्राक्षाफलम्	फलविशेषः	अंगूर
उपरि-उपरि	अधिकम् ऊर्ध्वम्	बहुत ऊपर
अनुक्षणम्	तत्समये	उसी समय
तन्मुखे	तस्य आनने	उसके मुँह में
उत्पतति	उच्छलति	उछलता है
पलायते	पलायनं करोति	भाग जाता है (चला जाता है)
आम्लं	अम्लतायुक्तम्	खट्टा

अभ्यासः

१. उच्चारणं कुरुत -

शृगालः	बुभुक्षया	इतोऽपि	श्रान्तः
खिन्नः	द्राक्षालताम्	अनुक्षणम्	उत्पतति।

२. एकपदेन उत्तरत -

(क) शृगालः कुत्र गच्छति?

(ख) कः श्रान्तः जायते?

(ग) शृगालः किं पश्यति?

(घ) कीदृशं द्राक्षाफलम्?

३. एकवाक्येन उत्तरत -

(क) शृगालः कथं वनं गच्छति?

(ख) खिन्नो भूत्वा शृगालः कुत्र-कुत्र पश्यति?

(ग) लतासु फलम् कुत्र दृश्यते?

(घ) किं कथयित्वा शृगालः पलायते?

४. रिक्तस्थानानि पूरयत -

(क) पिपासया................. च सः वनं गच्छति।

(ख) श्रान्तः जायते, ... जायते।

(ग) स्वेदः जायते तस्य..................... जायते।

(घ) अनुक्षणं तन्मुखे...................... जायते।

५. अव्ययपदानां प्रयोगेण वाक्यनिर्माणं कुरुत -

यथा-(क) वामतः - बालिका वामतः चलति।

(ख) दक्षिणतः - ....

(ग) उपरि - ....

(घ) तत्र - ....

(ङ) इतः - ....

६. परस्परं सुमेलयत-

(क) वामतः पश्यति	पुनः पुनः उत्पतति
(ख) एकः शृगालः	पलायते
(ग) त्रिवारम् उत्पतति	दक्षिणतः पश्यति
(घ) इत्येवं कथयति	वनं गच्छति

७. क्रियापदानां रूपाणि लिखत -

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा -	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
(क)	....	पश्यतः	....
(ख)	उत्पतति	....	....
(ग)	....	....	कथयन्ति
(घ)	....	चलतः	....
(ङ)	खादति	....	....

योग्यता-विस्तारः

अस्मिन् पाठे भवन्तः गीतस्य माध्यमेन कथायाः आनन्दं प्राप्तवन्तः स्युः। गीते तत्र, च, किम्, इतोऽपि इत्यादयः शब्दाः अपि मध्ये मध्ये सन्ति। एते अव्ययशब्दाः सन्ति।

येषां शब्दानां सप्तसु विभक्तिषु, त्रिषु लिङ्गेषु, त्रिषु वचनेषु च रूपं समानं भवति, ते अव्ययशब्दाः भवन्ति।

आगच्छन्तु, प्रमुखाणाम् अव्ययशब्दानां विषये जानीमः -

अव्ययशब्दः	हिन्दी अर्थ	वाक्यप्रयोगः
अत्र	यहाँ	पुस्तकम् अत्र अस्ति।
तत्र	वहाँ	द्वारं तत्र अस्ति।
अन्यत्र	दूसरी जगह	चिकित्सालयः अन्यत्र अस्ति।
सर्वत्र	सब जगह	ईश्वरः सर्वत्र अस्ति।
कुत्र	कहाँ	लेखनी कुत्र अस्ति?
च	और	बालकः बालिका च पठतः।
अपि	भी	सः धावति। अहम् अपि धावामि।
इव	के समान	लतामङ्गेशकरः कोकिला इव गायति।
प्रातः	सुबह	सूर्योदयः प्रातः भवति।
सायम्	शाम	बालकः सायं पूजां करोति।

सर्वदा	हमेशा	अहं सर्वदा सत्यं वदामि।
इदानीम्	अब	इदानीं वयं गच्छामः।
अद्य	आज	अद्य गुरुवासरः अस्ति।
श्वः	कल (आने वाला)	श्वः शुक्रवासरः भविष्यति।
ह्यः	कल (बीता हुआ)	ह्यः बुधवासरः आसीत्।
किम्	क्या	बालकः किं पठति?
कथम्	कैसे	भवतः स्वास्थ्यं कथम् अस्ति?

आगच्छन्तु, वयं खेलामः

अस्मिन् पाठे भवन्तः पठितवन्तः यत् शृगालः द्राक्षाफलं खादितुं प्रयासं करोति। भवन्तः अपि विविधफलानि खादन्ति एव। फलैः सह अन्यान् खाद्यपदार्थान् अपि खादन्ति। एकादशपाठस्य योग्यता-विस्तारे भवन्तः खाद्यपदार्थानां नामानि पठितवन्तः। तेषाम् आधारेण वयम् एकां क्रीडां कुर्मः -

खादामः

सर्वे छात्राः मण्डलाकारे उपविशन्ति।

अध्यापकः सूचयति-'अहं विविधवस्तूनां नामानि वदिष्यामि। यदा अहं खाद्यपदार्थानां नामानि वदिष्यामि, तदा भवन्तः हस्तौ उपरि कृत्वा 'खादामः' इति वदिष्यन्ति। किन्तु यदि खाद्यपदार्थस्य स्थाने अहम् अन्यपदार्थस्य नाम वदामि तर्हि भवन्तः हस्तौ उपरि न कृत्वा मौनपूर्वकं तिष्ठन्तु।

अधुना अध्यापकः एकम् एकं कृत्वा खाद्यपदार्थानां नामानि उच्चारयति। यथा- रोटिका, पायसम्, ओदनम् इत्यादीनि।

छात्राः हस्तौ उपरि कृत्वा 'खादामः' इति वदन्ति। अध्यापकः मध्ये-मध्ये खाद्यपदार्थानां स्थाने अन्यवस्तूनां नामानि वदति। यथा- पुस्तकम्, व्यजनम्, उत्पीठिका इत्यादीनि। तदा छात्राः मौनपूर्वकं तिष्ठन्तु।

अस्यां क्रीडायां यः छात्रः खाद्यपदार्थानाम् उच्चारणसमये हस्तौ उपरि कृत्वा 'खादामः' इति न वदति सः बाह्यः भवति। एवमेव यः छात्रः अन्यवस्तूनां नामोच्चारणसमये त्रुटिवशात् 'खादामः' इति वदति अथवा हस्तौ उपरि करोति, सः अपि बाह्यः भवति।